

ОСОБЛИВОСТІ ВИПІКАННЯ ТА СИМВОЛІКА КОРОВАЮ

У статті досліджується коровай, як головний символ українського весілля. Присвячена увага особливостям випікання, цього весільного хліба. Звернена увага на прикмети, заборони, повір'я пов'язані з його випіканням. А особливу увагу присвячено саме символіці короваю, як головного весільного атрибуту українців.

Ключові слова: *коровай, символіка, весілля.*

Iruna Kushniruk. Features and Symbols baking loaf

The article examines the bread as the main symbol of Ukrainian wedding. Dedicated account the peculiarities of baking, this wedding bread. To be of signs, prohibition, beliefs associated with his baking. A special attention is devoted to just loaf symbolism as the main attribute of Ukrainian wedding.

Key words: *bread, symbols, wedding.*

Народна матеріальна культура українців просякнута ідеєю звеличування хліба: культ хліба в українців відігравав особливу роль, розкриваючись у обрядово-ритуальній сфері та світоглядних уявленнях. Важко назвати народ, серед якого у такому розмаїтті, як у українців, побутував би обрядовий хліб. Він є головним атрибутом усієї обрядовості й насамперед пов'язаний з життєвими циклами людини – від її народження до смерті. Найбільшої різноманітності та символічності він набув у весільній обрядовості, що цілком логічно: адже саме весілля в традиційному українському суспільстві символізувало народження сім'ї і продовження в поколіннях.

Магічної символіки в українському весіллі набував передусім коровай, як весільний хліб відомий лише в українському весіллі (серед багатьох інших народів він нерідко вживався й у необрядових формах). Весільний хліб був

тим елементом, який об'єднував цілу систему весільних обрядових дій. Відповідно до усталеної в Україні коровайної традиції, крім власне короваю, випікалося й багато іншого весільного хліба: гільце, теремок, дивень, ріжки, калач, лежень, батько, покраса, пара, полюбовники, двійки, шишки, весільні гуски, вари, качки, сова, борона, калачики тощо, кожен з яких виконував свою обрядову функцію у цілісній весільній драмі.

Семантика та символіка обрядового весільного хліба дуже різноманітна: коровай – символ об'єднання двох і народження нової сім'ї, символ благоденства й достатку; хлібне зерно, яким обсипали молодят, – символ родючості і продовження людського роду. А загалом усі магічні дії мали сприяти щастю і доброму здоров'ю молодої пари.

Елементи цього обряду тісно пов'язані з магією, культом сонця (коровай обов'язково повинен бути круглої форми), культом вогню та домашнього вогнища (печі, в якій він випікався), а також культурами води, зерна, дерев та рослин, птахів, культом яйця.

Відомий дослідник М.Сумцов у праці “Хлеб в обрядах и песнях” виокремив чотири релігійно-міфічні і побутові аспекти весільного короваю:

- коровай, як предмет жертвоприношення богам;
- коровай, як символ небесного подружжя сонця і місяця;
- коровай, як символ нареченого і нареченої;
- коровай, як символ добробуту [10, с. 32]. Отже, як бачимо, весільний коровай має дуже глибоку символічну завантаженість.

Зоряна Марчук у праці “Українське весілля: генеалогія обряду” пише, що на жертвовну роль короваю вказують не тільки його функції (ним обдаровують кожного присутнього на весіллі), а й тексти пісень, які при цьому виконують. Весільні пісні засвідчують, що первісний вигляд короваю був тваринний. Вона зазначає, що персоніфікація короваю – прикметна риса багатьох весільних пісень, незалежно, чи вони виконувалися під час його випікання, чи незадовго до поділу на частини між членами родини. Також, Марчук З. пише, що протослов'янське слово “коровай” походить від слова

“корова”, доводячи тим, що у весільній церемонії корова – це символ нареченої, який повністю узгоджується з етимологічним та історичним призначенням корови як “жіночого начала” [8, с. 22].

Власне весільний обряд тривав тиждень. Як зазначає В. Борисенко у своїй праці “Весільні звичаї та обряди на Україні”, “у більшості регіонів України весілля зачинали в п’ятницю, бо п’ятниця – печатниця. У гуцулів весілля починали в понеділок” [1, с. 98]. А в селі Українка Острозького району, за словами Ельяви Тетяни Омелянівни весільний коровай пекли тільки у четвер, тому що у п’ятницю заборонялося взагалі випікати будь-який хліб. “Мені ще мама говорила, що п’ятниця – розвідниця, тому коровай, який є символом сімейного життя, в цей день пекти неможна” [14].

У минулому весь цей обряд складався із різноманітних ритуалів, табу і пересторог, носив магічний характер. Елементи магії простежуються не лише у тому, які складові частини чи речі впікались в коровай, як його прикрашали, але і хто мав право брати участь у замішуванні тіста та випічці. Це дозволялось робити лише парній кількості молодих господинь (їх називали коровайницями), кожна з яких була заміжня і щаслива у сімейному житті та мала дітей. Вдовам, розлученим та безплідним жінкам заборонялось бути поблизу того місця, де випікали весільний коровай, оскільки за законами гомеопатичної магії вважалось, що їхнє горе може перейти на ритуальний хліб, а з нього – на життя молодого подружжя. Як зазначають М.Б та З.Б. Лановик у своїй праці “Українська усна народна творчість” “цей обряд дуже давній. Він був відомий уже у період трипільської доби, про що свідчать знайдені при археологічних розкопках статуетки жінок-коровайниць, кожна з яких наділялась певною функцією в обряді” [6, с. 200].

Войтюк Л. у статті “Коровайний обряд на Поліссі” зазначила, що “На Поліссі головні дійові особи коровайного обряду – жінки-коровайниці, яких напередодні запрошують мати або сестра. Про це свідчить і пісня:

Марусіна да матусенька,

Да по юлоньци ходить,

Да суседочок просить:

– Суседочки, моє голубочки,

Да ходеть ві до мене,

Да до моєї хати

Коровай месити” [3, с. 109].

За коровайниць на Поліссі в основному брали сім-дев’ять жінок, адже числа сім та дев’ять – сакральні. Число коровайниць могло бути непарним, але вчиняли і місили коровай лише парна кількість жінок. Про це свідчить і пісня:

Чотири місило, чотири качало,

Чотири сажає, чотири виймає [3, с. 111].

Цей звичай ніс у собі символіку парності, тобто наречені повинні були щасливо прожити в парі усе своє життя.

До складу коровайниць обов’язково мала входити мати, хрещена мати чи одружена старша сестра, які нерідко бували старшими коровайницями. Коли з якихось причин ніхто із родичок не міг бути старшою коровайницею, то нею ставала жінка із числа запрошених, яка найбільше розумілася на виготовленні короваю – краща коровайниця на селі або кутку.

Войтюк Л. зазначила, що “Коровайниці приходили святково вдягнені, приносили з собою миску борошна, яйця, масло або хлібину. Ця традиція може мати декілька пояснень: взаємодопомога громади, обмін дарами між коровайницями та батьками наречених, відгомін родових відносин, коли увесь рід благословляв на шлюб наречених. Крім того, таке об’єднання продуктів від різних господарок мало на меті міцніше скріпити молоду сім’ю” [3, с. 108].

Панасюк Марія Олександрівна розповіла про особливості випікання короваю на Острожчині: “Коровайниці приходили до хати і співали:

На коровай йшла,

В коробці яйця несла.

Перестріли мене хлопці,

Тай побили яйця в коробці.

Мати обов'язково давала кожній хустину і фартух. Їх обов'язково мала бути парна кількість. Обмивши руки, вони починали місити коровай, але обов'язково тільки долонями, щоб чоловік у майбутньому не бив кулаками. З того ж тіста виробляли “шишки”, своєрідні калачики у вигляді пташок. Їх мала взяти кожна короварниця. Виробивши коровай, мили руки і несли воду під вишню:

Вишеньку підлила,

Щоб вишенька родила.

Щоб молода молодого любила.

Поки коровай сидів у печі, теж співали різних пісень жартівливого характеру:

Коровай у печі випікається,

А Петро на печі посміхається.

Після того, як коровай всадили до печі, всі виходили на подвір'я, і одна з молодиць кидала миску з короваю через хату або хлів. Якщо миска впала догори дном то першим в сім'ї народиться хлопчик, а якщо навпаки – то дівчинка” [16].

Правдюк О. у праці “Народне весілля на Україні” зазначив, що “Як на Волині, так і Поліссі перед випіканням короваю чоловік вимітав піч. У коровайних піснях із Лівобережного Полісся його називали “кучерявим”:

Кучерявий піч вимітає,

Кучерява у піч заглядає:

“Ой де-ж мені сісти

На щасливім місті?”.

Войтюк Л. зазначила, що “Його назва, можливо, пов'язана з тим, що кучері були символом плодючості та багатства. Тож не випадково протягом усього весілля кілька разів зустрічається кожух: свахи зустрічалися у вивернутих кожухах, наречених садили на кожух тощо. Коли садили коровай у піч, співали:

Наша п'єч регоче,
Короваю хоче,
А пріпечок заливаєцца,
Короваю сподіваєцца” [3, с. 109].

Така увага до печі під час коровайного обряду і весілля в цілому пов'язана з тим, що на неї перенесена давня роль сімейного вогнища, вона символізувала об'єднання роду.

“Коровай садила коровайниця, після того вона мусила тричі стукнути лопатою в чільну стіну й промовити: “Печись, коровай, на три сини і дві дочки!”. Старші коровайниці благословляли хату хлібною лопатою. Вони хрестоподібно торкалися лопатою стін, промовляючи: “На щастє, на здоров'є, на гроши, на діти хороши” – зазначила Войтюк Л. [3, с. 110].

Існувала прикмета: як посадять коровай у піч, стежать, хто першим зайде до хати, чоловік чи жінка. Так намагалися визначити, якої статі буде перша дитина у подружжя. Це ще раз підтверджує значення короваю як символу продовження роду.

Литвинова-Бартош П. зазначає, що “На Чернігівщині піч вимітали не кочергою, а віником – “щоб молоді багато жили” [7, с. 154].

“Ритуальний “танець” коровайниць і чоловіків з пікною діжею відомий як на Волині, так і Поліссі. Так, на Житомирській Волині після того як коровай саджали в піч, чоловіки брали в руки діжу і починали з нею танцювати, при цьому співаючи:

Ой піч наша на стовнах,
Діжу носять на руках.
Печ же наша, пече,
Спечи каровай гречний!” – зазначив Дмитрів З. [4, с. 51].

У даному пісенному тексті діжа виступає символом родючості, відтак згаданий ритуальний “танець” можемо віднести до карпогонічних ритуальних дій. На думку І.Несен, оскільки діжа “народжувала” хліб і була вмістилищем зернових продуктів на території роду, в моменти свят на ній

зосереджувалась обрядова увага; в цьому контексті діжа могла наділяти своїх господарів репродуктивною силою [9, с. 93].

На Волині пікна діжа фігурувала як атрибут під час обряду розплітання коси молодої. Так, на Сокальщині під час розплітання коси молода сиділа на діжі; після того, як обряд завершувався молода зіскакувала з діжі, а на її місце намагалася якомога швидше сісти одна з дружок – щоб першою вийти заміж.

При вчиненні, вимішуванні та виробленні тіста не допускалася навіть недобра думка, яка могла б зашкодити приготуванню обрядового хліба. Адже добре спечений коровай символізував щасливу долю молодого подружжя, тому коровайниці так дбали про тісто.

Павлюк С. у праці “Українське народознавство” зазначив, що при випіканні короваю обов’язково дотримувались певних заборон. Наприклад, “заборонялося ходити, грюкати дверима, голосно розмовляти. Коли коровай садили в піч, то в хаті мало бути тихо, адже при найменшому стукові він міг сісти. Досвідчені коровайниці, які знали на своїй справі, всіляко намагалися посприяти тому, щоб коровай вдався добрим. Якщо боялися, щоб коровай не пригорів, то брали хустину, мочили у воді й накривали зверху, щоб не “посмалився”. Про те, чи коровай готовий, дізнавались так – старша коровайниця торкалася його носом, якщо не пекло – готовий. Про готовність свідчив і духмяний запах, який поширювався по всій хаті, а також вага короваю, яка була значно більшою перед тим як його садили в піч” [11, с. 223].

За зовнішнім виглядом спеченого короваю намагалися вгадати майбутнє подружнє життя наречених. Якщо коровай вдавався, це означало згоду в сім’ї, щасливе сімейне життя. Коли ж ні – тріскався, западав – це віщувало неприємності, біду, несподівані зміни. Якщо коровай трішки надколеться, то “прибирали віночками”, але ні в якому разі другий не можна було пекти. Якщо він вийшов чорний, то й життя у молодих буде чорним. Витягнувши

коровай із печі, дякували коровайницям за роботу, пригощали їх вечерєю і давали шишки.

М.Б. та З.Б. Лановик у праці “Українська усна народна творчість” зазначають “Після того як коровай був готовий, його витягали з печі і ложили у віко від пікної діжі, але перед тим сипали на дно жито, гроші, застеляли гарним платочком. Коли коровай вистигав, його мастили густим цукром, розведеним на воді, – для блиску. Окрім прикрас із тіста, коровай могли прикрашати калиною, колосками жита, пшениці, а також барвінковим вінком” [6, с. 213].

Готовий коровай повинні були благословити батьки. Залишався коровай у коморі, аж поки не приходила черга обсилати рідню і гостей. Коровай ділили окремо у дівчини і хлопця. На Острожчині, за ним у комору йшов старший кум, як його тут називали, а в інших регіонах – “маршалок”, “боярин”, “дружок”. Перед тим він просив у батька й матері дозволу “коровай ділити”. Надалі кум в коровайному обряді виконував основну роль – він ділив коровай і роздавав його примовляючи:

З під зеленого дубочка

Барвінок в’ється.

Від молодої і молодого

Коровай шлеться – розповіла Галах Марія Іванівна[13].

Часто декілька чоловіків брали участь у діленні короваю: один краяв, другий обносив. Коровай краяли на столі перед молодими. Нижню частину (підшову) віддавали музикантам, тобто чужим, середню – родині та родичам, а верхню обов’язково нареченим. Кум, клав шматки розкряного короваю на тарілку і разом з чаркою горілки підносив спочатку батькам молодих, а потім частував хрещених батьків і всіх інших родичів. За цей дар родичі обдаровували молодих, залежно від матеріальних можливостей – худобою, полотном, грошима тощо. Обмін дарами, на перший погляд, був неадекватним, адже за свій дар гості отримували лише шматок короваю. Проте цей обмін був глибоко символічним: адже хліб – найбільша святиня

нашого народу. Вручаючи молодим подарунок, гості обов'язково висловлювали свої побажання молодій сім'ї. Часто вони були жартівливого характеру, як зазначає респондентка Галах Марія Іванівна:

Дай Боже жито-пшеницю,
А в запіку – дітей цілу копицю [13].

Кравець О. у праці “Сімейний побут і звичаї українського народу” зазначив, що на Волині поділ короваю (каравай) – головна і найурочистіша частина весілля – відбувається як у молодій так і у молодого. Після того як покрили молоду, дарують коровай (каравай), вечеряють. Мати перев'язує рушниками дружка. Вони трічі благословляються: “Благословіть цей чесний хліб роздати!” – “Боже благослови!” Тоді дружок крає коровай (каравай), а дружи співають:

Дружко коровай крає
А назад поглядає,
А ж там його та жона стоїть,
І семеро та дітей держить,
Да всі з кишнями,
Весь коровай забрали.

Краючи коровай (каравай), він накликає: “Десь тут у нас є молодий і молода, просимо на цей дар Божий”. Молоді встають, кланяються, і кажуть: “Спасибі за цей дар Божий, і тобі, що подав нам”. Молодим дають середину вирізаного короваю з шишкою чи соловейками. Тоді дарують батьків, родичів, сусідів.

Роздавши коровай (каравай), дружка питає: “Чи усім святого хліба дісталось?” Ті що стоять біля порога, відгукуються: “Ні, ще запорожцям не давали”. Дружок подає шматки короваю за поріг “запорожцям”. Так завершується поділ короваю (каравай) [5, с. 207].

Головний весільний хліб українців коровай при вагомому символічному значенні та різноманітній функції має визначену форму та систему оздоблення. Декоративні елементи, що містяться у верхньому шарі короваю,

вирізняються неоднорідністю й поділяються на пластичні елементи, які виліплюють з тіста і накладають на коровай перед випіканням, та елементи, якими прикрашають коровай після випікання.

У весільній обрядовості ця завершальна дія приготування короваю називається “убирання”, “рядіння”, “одягання”, “вбрання”, “маяння” короваю, а самі елементи, оскільки вони попри певне символічне значення акцентують художню виразність, доцільно назвати оздобами.

У більшості місцевостей центральної частини України коровай прикрашали у той день, коли його випікали, переважно у суботу ввечері: коровай молодого вбирали коровайниці, а коровай молоді “дружечки” – дівчата, які після запросин на весілля сходилися до молоді плести віночки, прибирати гільце та коровай.

Як зазначив Хв. Вовк “У західній частині України коровай найчастіше прикрашали у день шлюбу: рано перед тим, як молоді мали вирушати до церкви, сходяться до молодого свашки, староста, родина після вінчання перед вечором, коли молодий збирався до молоді, “насамперед прибирають старосціни коровай” [2, с. 227].

До найпоширеніших оздоб українського короваю належать рослини, основними серед яких є калина та барвінок. Їхнє використання в оздобленні короваю стверджують не лише конкретні реалії, а й весільні пісні. Крім калини та барвінку весільний коровай прикрашали: садовими квітами, зокрема айстрами – “Чути, коровай, чути, Як ми маємо бути, Надовкола садовина, Всередині цвіт-калина, Надовкола калинонька Усередині перепілонька” м’ятою, рутою, васильками (Поділля), “в барвінок, у смеречину та колючі бодяки” – “Я коровай місила Три зілі ложила, Одне зілля – м’ята, А другеє – рута, А третєє – квіти, Щоб любилися діти” Коровай прикрашали також штучними квітами, які виготовляли з паперу, тканини і фольги.

В селі Українка Острозького району, прикрашання короваю було кульмінаційним моментом обряду. Гільце є символом світового дерева,

дерева роду, що виявляє зв'язок із міфами про створення світу та збереження роду. Обряд приготування весільного гільця здійснювався лише неодруженою молоддю: парубки їхали в ліс вибирати та рубати дерево, дівчата його “наряджали”. Іноді в центр короваю вставляли верхівку ялинки чи зелену гілку, що мала назву “гільце”, “хвоїнка”, “вітка”. Також на досліджуваній території квітчали коровай барвінком, калиною та квітами. Одягаючи коровай, приспівували пісні:

Короваю, мій раю,
Я тебе вбираю.
Овсом, калиною,
Усією родиною.

Але з часом цей звичай втратив своє значення, і на сьогодні не простежується – зазначає Кальніцка Варвара Стахівна [15].

Частіше в коровай застромлювали гілку хвойного або листяного, переважно, фруктового дерева, внаслідок чого коровай набував вертикально орієнтованої структури, щоб люди милувалися різноманітністю варіантів. Гілки, які запихають у коровай, також обвивають довкола смужкою тіста з нарізаними з одного боку зубцями, окремо випікають, а тоді прикрашають. Кононенко П. зазначає: “Обвиті тістом й випечені гілки називають: “стоячки” (с. Мшанець Старосамбірського повіту); “теренки” (с. Далешів Городенського повіту); так само, як і наявні зверху на коровай пластичні елементи, – “шишки”, іноді “вілочки” (Сарненський, Дубровицький, Костопільський р-ни Рівненської обл., Олевський р-ни Житомирської обл.)”.

Принцип розташування гілок на коровай, поєднання їх з іншими елементами оздоблення поглиблюють символічний зміст короваю й суголосні народному баченню краси. Гілки komponують ближче до середини короваю: одну розташовують у центрі, три – на однаковій віддалі довкола центра, більше – рівномірно по поверхні короваю. Водночас вони є оздобою і основою для навішування інших прикрас. Крім рослин, аналогічних з тими, які кладуть безпосередньо на коровай, для прикрашання гілок

використовують стрічки і квіти з тканини, нитки, пір'я тощо. З початком ХХ ст. в оздобленні весільного вінка, “значків” для дружок, дружбів (бояр) та інших весільних чинів, та, зокрема, у прикрашанні короваю набирають популярності квіти з паперу та фольги. Наприклад, паперову квітку “мачок” для прибирання “гільця” виготовляли з накладених один на другий і зшитих ниткою чотирьох різнокольорових – білого, червоного, голубого, зеленого кружечків – “кружалок” різного діаметру та з нарізаними по краю зубчиками. Появу квітів з паперу та фольги слід сприймати як певну закономірність, пов'язану з широким застосуванням паперових витинанок у декоруванні внутрішнього простору житла. Згодом ці нові естетичні реалії відобразилися у фольклорі, наприклад, у пісенних рядках, які можна прочитати у праці “Весільні пісні”: “Як ми гілечко зивали, То з трьох сіл папери збирали” звичне зілля замінено папером.

Прибраний коровай клали на застелене скатертиною віко хлібної діжі і заносили до комори – “Запрегаймо, запрегаймо воли та корови, Та повезем, та повезем коровай до комори” (с. Базар Народицького р-ну Житомирської обл.).

Войтюк Л. зазначає, що “Символічним змістом наділяються й інші рослини, якими прибирають коровай: ласкавець означає привітність, безсмертник – вічність, рута – здоров'я, васильки – набожність. Рослини деколи поєднували по двоє, що також має алегоричний контекст: калину з хмелем – “як хміль в'ється на калину, так щоб і парубок з дівчиною”, житній колос з тмином, барвінок з рутою, васильок з ласкавцем. Рослини мають також інше смислове навантаження, пов'язане з їхніми ботанічними особливостями, – “васильок, аби му (нареченому) все пахла” [3, с. 107].

Подібні емблематичні значення ці рослини мають і в народній поезії: рута означає дівоцтво і моральність, васильки – святість і чистоту, хміль – волочіння, відвагу, мужність. Колос, колосся, що скупчує вегетативну силу хлібних злаків, за народними уявленнями є знаком плодючості, багатства, щастя – “колоски, аби їм було жите”.

Зелені злаки, зокрема, овес, яким прикрашали гілки-“шишки”, символізують життєву енергію, що виявляється стадією дозрівання, а також їхнім кольором. Інколи, щоб зберегти зелений колір, злаки засушували.

Істотну роль в убранні короваю відігравала кольорова символіка. Переважаючим кольором, зокрема, квіток є червоний та рожевий: “Короваю-раю, я ж тебе убираю В рожеві квіти, щоб любилися діти” (с. Яцковичі Монастирищенського р-ну); “Короваю-раю, Я ж тебе убираю В калинові ягідочки, В барвінкові листочки, У червоні квіти, Щоб любились діти” (с. Хижинці Вінницького р-ну Вінницької обл.).

У символіці слов’ян червоний – колір життя, сонця, плодючості, здоров’я. Червоний колір стиглих ягід калини виступає відображенням дівочої краси. Водночас білизна кольору її квітів асоціюється з незайманістю.

Зелений колір відповідно до асоціацій з кольором рослинності є символом життєвої сили, відродження, мінливості, незрілості (молодості) й у весільній обрядовості наділяється продукуючими та захисними властивостями.

Жовтий колір в народних уявленнях має переважно негативну оцінку. У весільному обряді неприпустимість жовтого зумовлюється асоціативною пов’язаністю з розлукою, що, головню, стосується квітів, стрічки, якою оперізують коровай. Водночас жовтий колір є кольором вогню, сонця, верхнього світу, а також поряд з червоним виступає заміником золота. Позитивне сприйняття жовтого кольору відображає весільна пісня записана Гаврищуком – “То нам ся красни вдав! Підшва єму желізна, Обручи єму сребрнії, А на вершочку жовти цвіт: Славни наш коровай на весь світ!”.

Коверець І. зазначає, що “Ділення короваю відбувається в символічній єдності з його оздобами: “Як дружба коровай кладе на столі, обдерают з него дівчата, за столом сідячії, ябка і зіле”. З короваєм ділять також “гільце”– “Дружко коровай несе І вілечком трясе, Хоч тряси, не тряси, На стіл коровай неси”. У селах рівненської частини Полісся обвитими тістом й випеченими гілками-“шишками” одночасно з короваєм “обсилають” найближчу рідню.

Головну гілку з потрійним розгалуженням – “старшу шишку”, “квітку”, “вбирану сосну” після весілля залишають на горищі у хаті, де будуть жити молоді. Так само для близьких родичів у кусник короваю вкладають “стоячки” [12, с. 357].

Протягом кінця XIX – початку XX ст. типи оздоб короваю, втримуючись в основі незмінними, урізноманітнювалися. Найстійкішими серед них виявилися калина і барвінок, що водночас належать до найпоширеніших оздоб весільного хліба й загалом весільних рослинних символів українців, а також білорусів та поляків. На початку XX ст. в оздобленні короваю з’явилися штучні квіти з тканини, паперу, фольги, які поступово замінили природні. З другої половини XX ст. у руслі тенденції до натуралістичного трактування фігурок нареченої, нареченого та інших весільних чинів, а також птахів, квіток, які формувалися й випікалися з тіста, застосування додаткових матеріалів – пір’я, тканини, паперу, фольги спрямувалось на поглиблення реалістичності зображень.

Сьогодні коровайний обряд також займає одне з чільних місць у весільній обрядовості. Однак, порівнюючи з кінця XIX першої половини XX ст., а особливо у містах, коровай усе частіше замовляють у пекарнях і, відповідно, ніяких обрядових дій, пов’язаних з його виготовленням, не відбувається. Загалом коровайний обряд є найбільш тривалим у часі порівняно з усіма весільними обрядами. Йому приділялася велика увага, і всі дії відбувалися з великою пошаною, адже коровай передусім був символом родючості, продовження роду, а його випікання символізувало побажання добробуту, щастя як для молодят, так і для всієї родини.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко В.К. Форми побутування весільного короваю // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 5. – С. 47 – 55.
2. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.

3. Войтюк Л. Коровайний обряд на Поліссі // Народна творчість та етнографія. – № 3, 2004. – С. 107 – 112.
4. Дмитрів З. “Благослови, Боже, батьку й мати, нашому дитяті коровай розчиняти” (етнографічні матеріали з північних районів Рівненщини) // Волинські дзвони. – Випуск II, 1997. – С.50 – 53.
5. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис. – К.: Либідь, 1996. – 244 с.
6. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 592 с.
7. Литвинова-Бартош П. Весільні обряди і звичаї у селі Землянка Глухівського повіту у Чернігівщині // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – 267 с.
8. Марчук З. Українське весілля: генеалогія обряду. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 84 с.
9. Несен І. Деревце у весільному ритуалі київського Полісся // Київська старовина. – 2003, № 6. – С. 236 – 239.
10. Сумцов М. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. – Харьков, 1885. – 140 с.
11. Українське народознавство / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва.– Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
12. Українці: Свята. Традиції. Звичаї / Уклад. І.Коверець. – Донецьк: Альфа-Прес, 2004. – 304 с.

Польові дослідження

13. Галах Марія Іванівна, яка народилася 1940 р., пенсіонерка, проживає в селі Українка.
14. Ельява Тетяна Омелянівна, яка народилася 1924 р., пенсіонерка, проживає в селі Українка.
15. Кальніцка Варвара Стахівна, яка народилася 1928 р., пенсіонерка, проживає в селі Українка.
16. Панасюк Марія Олександрівна, яка народилася 1926 р., пенсіонерка, проживає в селі Українка.

